

Povijesno - biblijski kulturni i društveni temelji hebrejske veterinarske i humane medicine

Saša Zavrtnik* i Damir Žubčić

Uvod

Počeci medicine su u svih naroda gotovo isti (Grmek i Budak, 1996.). Sama medicina, koja predstavlja svjestan pokušaj odstranjivanja boli ili neke druge smetnje organizmu, stara je kao i ljudi (Glesinger, 1954., Vučevac Bajt, 1993.). Od početka ljudske civilizacije, čovjek je zasigurno instinktivno pokušavao pomoći sam sebi kada bi obolio, ozlijedio se ili bio ugrizen (Osler, 1913.). To samoliječenje pa i samoizlječenje predstavlja prvi oblik humane medicine (Thaller, 1938.). Nadalje, čovjek je suosjećao s bližnjim pa je i njemu nastojao pomoći kada je bližnji trpio bol, tugu ili bio u nekoj potrebi (Osler, 1913.). Time humana medicina prethodi veterinarskoj medicini jer je čovjek tek kasnije pripitomio divlje životinje pa im je onda, kroz suživot s njima, pokušavao pomoći kad su oboljele ili bile ozlijeđene (Vučevac Bajt, 1993.).

Kroz period zajedničkog života ljudi i životinja, čovjek je zamijetio povezanost bolesti kod životinja i ljudi i obrnuto. Kako je već posjedovao određeno znanje iz vlastitog iskustva humane medicine, upoznao je djelovanje vode, sunca, određenih biljaka i minerala, mogao

je to primijeniti na životinje pri pojavi određenih bolesti, ozljeda, ili im je u svim situacijama pomagao, na primjer, pri porođaju (Vučevac Bajt, 1993.). Danas pouzdano znamo da postoje bolesti koje se prenose sa životinja na ljude - zoonoze, njih više od stotinu, ali i da se bolesti ljudi mogu prenijeti na životinje, takozvane antropozoonoze (Vučevac Bajt i Džaja, 2005.). Ovim su radom pobliže istraženi korijeni medicine u starožidovskoj, odnosno starohebrejskoj kulturi. Obradeni su povijesni temelji veterinarske i humane medicine starih Hebreja.

Veterinarsku, kao i humanu medicinu, možemo podijeliti na: kurativnu, koja podrazumijeva liječenje i na preventivnu ili profilaktičku, koja označava sprječavanje pojave određene bolesti (Vučevac Bajt i Džaja, 2005.). Sprječavanje, liječenje te suzbijanje bolesti zajedničko je objema medicinama pa je zato vidljiva njihova velika međusobna povezanost u ranijim kulturama Mezopotamije, Izraela, odnosno Hebreja, Egipta, Indije, Kine, Meksika, Perua (Grmek i Budak, 1996.), na samom početku razvoja medicine.

Saša ZAVRTNIK*, dr. med. vet., Geotehnički fakultet Sveučilišta u Zagrebu, (dopisni autor, e-mail: zavrtnik@gfv.hr), Hrvatska; dr. sc. Damir ŽUBČIĆ, dr. med. vet., redoviti profesor, Veterinarski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska

Stoga ćemo u ovome radu upoznati njihovu povezanost s obzirom na blizak odnos Hebreja i životinja, posebice stoke, u njihovoj svakodnevnicu.

Za stare Hebreje i njihovu medicinu, kako humanu tako i veterinarsku, glavni izvor zakona – znanja i uputa bila je Biblija (Vučevac Bajt, 1993., Kaštelan i Duda, 1999.), dio Starog zavjeta (Glesinger, 1954.), zvan Petoknjžje (grčki Pentateuh, što znači „pet svitaka“, a hebrejski Tora, u prijevodu Zakon) (Alexander i Alexander, 1989.). Zakon je upućen ljudima da im bude Božji propis, uputa, naputak, pouka (Tenney, 1977.). On se sastoji od Knjige Postanka, Knjige Izlaska, Levitskog zakonika, Knjige Brojeva i Ponovljenog zakona (Tenney, 1977.). Vidjet ćemo da te upute, odredbe nisu bile same sebi svrha (Hughes i Travis, 1985.), već su imale dublji smisao u preventivi kroz *higijenu*, izolaciju, odnosno *karantenu*, a koje su nama danas nama jasnije i shvatljivije u svojoj srži zbog većeg medicinskog napretka i u potpunosti su u skladu s prirodnim zakonitostima (Hughes i Travis, 1985., Alexander i Alexander, 1989.). Na ozbiljnost i providnost toga upućuje nas, kao što je i nekad stare Hebreje, Knjiga Izlaska, 25. redak 23. poglavlja u kojem stoji: „*Iskazujte štovanje Jahvi, Bogu svome, pa ću blagoslovljati tvoj kruh i tvoju vodu i uklanjati od tebe bolest.*“ To ukratko znači da ako bi se hebrejski narod pridržavao Božjih zakona i uputa, koje ćemo pobliže razmatrati, bio bi blagoslovljen u smislu da je zaštićen od bolesti, ljudi bi bili zdravi.

O Hebrejima

Podrijetlo Hebreja

Sumerani su bili narod koji je već oko 5000 godina prije Krista nastanjivao područje između dviju rijeka – Eufrata i Tigrisa, zemlju pod imenom Mezopotamija, što u prijevodu i znači „zemlja između dviju rijeka“ (Hughes

i Travis, 1985., Thorwald, 1991.). Te su rijeke davale plodan mulj što je njihov okolni teritorij činilo plodonosnim i poželjnim za život (Hughes i Travis, 1985.). Upravo je to područje kolijevka civilizacije; luk koji se proteže između Perzijskog zaljeva, kroz doline rijeka Eufrata i Tigrisa pa od sjeverne Sirije do obala Sredozemnog mora i delte Nila u Egiptu – područje zvano *Plodni polumjesec* (Francisco, 1977., Keller, 1997.) (Slika 1).

Uz Sumerane, na opisanome su području najvažniji narod bili *Semiti* (Hughes i Travis, 1985.). Oni su potekli od jednog od Noinih sinova, kako je zapisano u prvoj biblijskoj knjizi (Knjiga Postanka), od Sema, odnosno Šema, po kome je ta skupina naroda i dobila ime. Starozavjetna povijest izraelskog naroda započinje Abrahamom, koji je nakon bratove smrti, zajedno sa svojom obitelji – ocem Terahom, ženom Sarajom, nećakom Lotom i svime što je imao, krenuo iz Ura Kaldejskog, babilonskog grada blizu ušća Eufrata u južnoj Mezopotamiji, na sjeverozapad prema Sredozemnome moru, ka kanaanskoj zemlji (Hughes i Travis, 1985., Oberški, 2005.) (Slika 2). Procjenjuje se da je to bilo negdje oko 20. stoljeća prije Krista (Hughes i Travis, 1985., MacArthur, 1997.), a moguće i za Hamurabijeve vladavine (Karasszon, 1988.).

Kao i Abraham, tako su i hebrejska plemena poslije njega boravila u šatorima izrađenim od kozje kože ili dlake. Posjedovali su stada ovaca i koza te su zajedno s obiteljima selili prema pašnjacima i vodi, kako to danas čine arapski beduinski nomadi (Hughes i Travis, 1985., Alexander i Alexander, 1989.) (Slika 4). Hebrejski narod, Izraelci, tek su pod vodstvom Jošue, Mojsijeva nasljednika, osvojili Palestinu (Francisco, 1977.), što čitamo u Jošuinovoj knjizi, u 1. poglavlju, 1. do 11. redak te su počeli živjeti u gradovima i baviti se zemljoradnjom (Hughes i Travis, 1985.). Izraelci su na području današnje Palestine

bili prisutni u 13. stoljeću prije Krista, a prema biblijskom tekstu možda i ranije (Alexander i Alexander, 1989.).

Kultura Hebreja

Hebreji su narod koji je u svakom pogledu vezan uz Boga i njemu posvećen. O tome svjedoči njihov

svakodnevni život. Postojanje Boga nije im upitno, diskutabilno ili nepoznanica. Ono im je polazište u svemu (Hughes i Travis, 1985.). Sve postojeće, cijeli svijet i svemir, Božje su djelo, stvorenje samo jednoga Boga, koji je transcendentan – iznad vremena i prostora, neovisan o njima. Kruna njegova stvaranja je čovjek, za kojeg piše u Bibliji, u Starom zavjetu, u 2. poglavlju Knjige Postanka, 7. redak, da je stvoren od „*praha zemaljskoga*“ (vidi i Knjigu Postanka 3:19), što zapravo odgovara i današnjem saznanju o kemijskom sastavu ljudskoga tijela koji se bazira na osnovnim mineralima, odnosno elementima nađenima u zemljinoj kori, a to su: kisik, ugljik, dušik, vodik, sumpor, fosfor, kalcij, magnezij, silicij, natrij, kalij, željezo, bakar i drugi. Ista misao je primijenjena i potvrđena za životinjski svijet: „*Neka zemlja izvede živa bića, svako prema svojoj vrsti: stoku, gmizavce i zvjerad svake vrste!*“ – Knjiga Postanka 1:24.

Slika 1. Plodni polumjesec

Slika 2. Abrahamov put iz Ura Kaldejskog, preko Harana, do Kanaana

Slika 3. Abraham odlazi na put prema Kanaanskoj zemlji, Gustave Doré

Slika 4. Beduini pod šatorima

Bog i čovjek imaju poseban odnos. Čovjek je Božji posrednik, njegov zastupnik na Zemlji (Hughes i Travis, 1985.) te odgovara za biljno i životinjsko stvorenje koje mu je predano da njime dobro i pravedno upravlja. Hebrejima je stoga vrhovni autoritet Bog, Stvoritelj, imenom JHWH, koji im se objavio, a ono što je otkrio čovjeku stoji zapisano u Svetome pismu – Bibliji u onome što mi danas nazivamo Stari zavjet. Sukladno tome, imali su teokratsko uređenje države (Verber, 1990.), što znači da je na vrhu piramide vlasti, zakonodavac i sudac, sam Bog. Ovdje nas zanima prvi, početni dio Biblije, Stari zavjet, točnije *Petoknjižje* – hebrejski *Tora – Zakon*, odnosno *Mojsijev zakon* (Slika 5). Naziva se tako jer se smatra da ga je napisao Mojsije, što čitamo na više mjesta kroz prvih pet knjiga Staroga zavjeta, na primjer u Levitskom zakoniku 25:1 (dvadeset i peto poglavlje i prvi redak knjige Levitskog zakonika), 26:46 ili u Ponovljenom zakonu 31:9, kao i u Jošuinoj knjizi 1:7.

Na temelju spoznaje svoga Boga i njegove objave, Hebreji imaju drugačiji stav prema svom stvorenju – cijeloj prirodi jer je i Bog poseban, različit od bogova okolnih naroda (Mackintosh, 1988.): „*Ta Jahve, Bog tvoj, vodi te u dobru zemlju: zemlju potoka i vrela, dubinskih voda što izviru u dolinama i bregovima; zemlju pšenice i ječma, loze, smokava i šipaka, zemlju meda i maslina; ... zemlja nad kojom Jahve, Bog tvoj, bdi; na kojoj oči Jahve, Boga tvoga, uvijek počivaju, od početka do svršetka godine.*“ – Ponovljeni zakon 8:7-8, 11:12.

Zakoni prema kojima su Hebreji živjeli, a žive još i danas, potpuno su u skladu s prirodom (Hughes i Travis, 1985.) i čovjekovim suživotom s njom u svrhu donošenja i održavanja duhovnog i fizičkog zdravlja. To nam pokazuje da zakoni nisu bili sami sebi svrha već su imali dublji smisao (Hughes i Travis, 1985., Alexander i Alexander, 1989.). U trećoj knjizi *Petoknjižja*, u Knjizi Levitskog zakonika nalazimo

ceremonijalne – ritualne zakone vezane uz određene vjerske obrede, međuljudske odnose – vlasništvo, brigu za siromašne i obespravljene (Hughes i Travis, 1985.), što izražava poštenje, pravednost i dobrotu – karakter Boga Biblije. Tu su i propisi o čistoći – spolnoj higijeni, higijeni uopće, pravilnoj ishrani, postupanju sa životinjama kod klanja i žrtvovanja pa i upute o obradi zemlje. Iz medicinskog aspekta naglasak je gotovo isključivo na *higijeni* u smislu *profilakse bolesti* (Stanojević, 1962.) i *sprječavanja širenja zaraza*, kako kod ljudi tako i kod životinja. Vidimo i brigu za opće dobro i zdravlje čitave zajednice, a ne samo pojedinca (Glesinger, 1954.). Higijensko sanitarne mjere koje su opisane, ne samo da su korisne, već su i iznimno napredne za vrijeme u kojem su nastale. Čistoća je izražena uvijek i svuda (Stanojević, 1962.). Zakone su opsluživali svećenici (Alexander i Alexander, 1989.), koji su bili posrednici između Boga i naroda te su obavljali službu pomirenja (Schultz, 1970.), ali su imali i ulogu *liječnika* (Hughes i Travis, 1985.), što je dobro vidljivo kroz čitavo 13., 14. i 15. poglavlje Levitskog zakonika.

Društveni život Hebreja

U početku povijesti hebrejskog naroda život je bio plemenski. Hebreji su živjeli organizirani kao *plemena nomadskih pastira*. Sam naziv Hebreji označava

Slika 5. Svitak Tore ~ hebrejskog Zakona

strance, one koji dolaze s druge strane Eufrata, nomade (Karasszon, 1988.). Oni su obitavali u šatorima napravljenim od kozje kože ili od tkanja kozje dlake te su se zajedno sa svojim stadima selili prema paši i vodi. Nisu imali stalno mjesto boravka. Došavši u Kanaan – Palestinu, počeli su živjeti u gradovima i baviti se zemljoradnjom. Kao što je već bilo istaknuto, živjeli su u skladu s Božjim zakonom i prirodom. Bili su vezani uz svoja stada ovaca i koza, kako zbog hrane tako i zbog sirovina životinjskog podrijetla potrebnih za različite proizvode.

U društvu Hebreja bilo je različitih zanimanja. Hebreji kao nomadi, a kasnije smješteni na palestinskom području, nikad nisu bili jaka moreplovna sila. Bavili su se *ribarstvom*, no ono je bilo vezano uz rijeke i jezera, posebice Galilejsko jezero (Alexander i Alexander, 1989.) (Slike 6 i 8). Između dvije ere, u Isusovo doba, Galilejsko jezero je obilovalo ribom. Lovilo se udicama, ostima, mrežama, utezima na dnu i plutom pri vrhu mreže. Mreža se razvlačila između dva čamca ili uz obalu, uvalu te se bacala tamo gdje se riba zadržavala. Ribarstvo bi se odmah prodavalo ili prerađivalo na način da bi je usoljavali pa se takva mogla izvoziti, čak i u Rim (Hughes i Travis, 1985.). U novozavjetnom zapisu, u Evanđelju po Mateju, u 4. poglavlju i 18. retku, vidimo da su neki od Isusovih učenika bili ribari, a u Evanđelju po Luki, u 5. poglavlju, u 6. i 7. retku, vidimo da je Galilejsko jezero bilo bogato ribom. Danas u njemu ima više od dvadesetak vrsta riba, a zanimljivo je spomenuti *ribu svetog Petra*, koja je zbog svoje određene specifičnosti i spomenuta u Evanđelju po Mateju, 17. poglavlju, 27. retku. Naime, prema zapisu, tu je ribu, također zvanu *Tilapija*, apostol Petar ulovio i u njenim je ustima pronašao srebrni novčić – stater, odnosno tetradrahmu (Slika 16). Ova riba ustima gradi kružno gnijezdo na dnu jezera, gdje polaže svoja jajašca – ikru, koja će tu biti oplodena. Prilikom gradnje koristi

šljunak i druge predmete koje nađe na dnu, a navodi se da sakuplja čepove od boca, kao i ostale sjajne predmete s dna jezera. Tako oplodenu ikru riba svetog Petra uzima u usta i čuva od predatora tako dugo dok se mladunci ne izlegu. Kada su dovoljno veliki, napuštaju sigurnost roditeljskih usta. Navodno da ova riba i nakon što mladunci napuste njena usta, iz navike, u njih uzima različite predmete. Danas se riba svetog Petra lovi i poslužuje u restoranima oko jezera te se smatra poslasticom (Hall, 2006.).

Zbog izuzetne povezanosti Hebreja i stada važno je spomenuti zanimanje *pastir*. Stada koja su pastiri čuvali bila su miješana, ovce i koze (Hughes i Travis, 1985.). Obje životinje su im služile kao izvor mesa, bjelančevina, ali i za žrtvovanje (Slika 15). Naime, žrtvovali su najbolje i najsavršenije životinje iz stada (Hughes i Travis, 1985.), one bez mane, dok je sama žrtva predstavljala zamjenu za njih (Alexander i Alexander, 1989.), koji su svojim grijehom prekinuli odnos s Bogom i time zaslužili kaznu za grijeh, a ta je smrt (Hughes i Travis, 1985.). Pastir je ovce predvodio, dok je koze potjerivao pred sobom. Hranio ih je, selio na pašu i poji (Slike 10-13). Stado je štitio od različitih zvijeri – medvjeda, lavova, šakala, vukova i drugih te je uvečer prebrojavao grla i utjerivao ih u tor. Vlasnici većih stada uzimali su pastire u najam. Tor je bio otvorenog tipa, kamene ograde, sa samo jednim vratima – ulazom na koji bi pastir noću sjeo ili legao i tako bio živa vrata ovcama (Alexander i Alexander, 1989.). Takav motiv pastira je i Isus Krist iskoristio da opiše sebe i svoju službu (vidi Evanđelje po Ivanu 10. poglavlje). Koze nisu bile na vrijednosti poput ovaca, ali su davale oko tri litre mlijeka dnevno, a njihova se dlaka koristila za tkanje šatorskog platna. U Knjizi Postanka, 30. poglavlje, 29. do 43. redak, prikazan je divan primjer spretnosti i znanja pri uzgoju sitne stoke, koza i ovaca. Tu je pokazana sposobnost

pri odabiru životinja kako bi se stvarala dva različita stada. Postanak 30:35: „*Ali toga dana Laban izluči naprugane i šarene jarce i sve riđaste i šarene koze – svaku koja je na sebi imala bijelo – i sve garave ovce, pa ih preda svojim sinovima.*“ Čitajući cijeli navedeni odlomak, vidimo da se Jakov poslužio dobrom stočarskom taktikom pri parenju izlučenih, znači, posebno odabраних životinja iz Labanova stada. Koze i ovce su bile odabirane prema boji dlake, odnosno vune, kao jarčevi i ovnovi. Životinje su se parile na pojilištu, a potomstvo je naravno bilo nalik odabranim roditeljskim parovima. Tako je Jakov odabirom, odnosno *selekcijom*, dobivao potomke željene boje i, prema dogovoru s Labanom, prisvajao ih u svoje stado, Postanak 30:40: „*Tako je za se namicao posebna stada koja nije miješao s Labanovim stadima.*“

Govoreći o odnosu Hebreja i životinja, a s obzirom na to da se *med* na desetke puta spominje kroz čitavi Stari zavjet, ali i u Novome zavjetu, moramo spomenuti i njihov odnos prema *pčelama*. Iako ne postoje direktni dokazi da su Hebreji držali i uzgajali pčele (Tenney, 1977.), zbog učestalog spominjanja meda u biblijskom zapisu, a nekoliko puta i samih pčela, možemo zaključiti da je određenog iskustva s njima ipak bilo. Očito se tu radilo o slobodno živućim pčelinjim zajednicama u divljini. Klima, koja je topla i relativno suha, s dosta medonosne vegetacije, zasigurno im je odgovala (Tenney, 1977., Alexander i Alexander, 1989.). Sam starozavjetni termin za kanaansku zemlju – Palestinu bio je „*zemlja kojom teče med i mlijeko*“, što nas upućuje na to da ga je u njoj očito i bilo. Knjiga Brojeva 13:27 kaže: „*Izvijeste ga oni: Išli smo u zemlju u koju si nas poslao. Zaista njome teče med i mlijeko. Evo njezinih plodova.*“ U knjizi Ponovljenog zakona 32:13 stoji: „*Povede ga po visočjima zemlje, nahrani ga plodovima poljskim, dade mu meda iz pećine...*“ Prva Samuelova knjiga 14:25 govori: „*Ali je ondje bilo*

medenoga saća na površini zemlje.“ Važan je i već prije spomenuti citat iz Ponovljenog zakonika 8:7-8: „*Ta Jahve, Bog tvoj, vodi te u dobru zemlju: zemlju potoka i vrela, dubinskih voda što izviru u dolinama i bregovima; zemlju pšenice i ječma, loze, smokava i šipaka, zemlju meda i maslina...*“ U Evanđelju po Marku 1:6 zapisano je: „*Ivan bijaše obučen u odijelo od devine dlake, o bokovima imao je kožni pas. Hranio se skakavcima i divljim medom.*“ Pošto zasad nema izravnog dokaza da su se Hebreji bavili pčelarstvom, što i ne čudi previše pošto su pčelu smatrali „nečistom“ životinjom, određeni oblik iskorištavanja ovoga medonosnog kukca očigledno je postojao, iako se on najvjerojatnije svodio na vađenje saća s medom iz divljih rojeva bilo u šumama, u duplji nekog drveta, u raspuklini neke stijene ili čak u tlu, što u biti predstavlja realne početke pčelarenja. Od ostalih pčelinjih proizvoda, vosak se spominje u starozavjetnome zapisu.

Kožarstvo je isto tako bila važna djelatnost, a iz kozje kože izrađivali su mješine za vodu i vino (Slika 7), opasače, obuću s potplatom od teleće kože, kožne papuče. Koža se obrađivala izvan naselja, uz rijeke – tekuću vodu, zbog jakog smrada, a vrlo vjerojatno i zbog higijene (Alexander i Alexander, 1989.). Na području Palestine pisalo se na *pergameni*, materijalu izrađenom od kože koja je bila lako dostupna, a koristio se i papirus (Alexander i Alexander, 1989.).

Od *ovčje* su *vune* izrađivani različiti odjevni predmeti. *Ovčji rog* je služio kao trublja (Slika 14), ali i za spremanje ulja te vina.

Uzgajali su i goveda, također kao *izvor mesa, mlijeka, kože, za vuču, vršenje žita, žrtvovanje* (Slike 9 i 15), no ovce i koze su bile znatno rasprostranjenije i pogodnije za oskudna brdovita područja. Magarac i mula bili su zastupljeni kao *tovarne životinje* za nošenje tereta, a u ishrani su manje zahtjevniji od konja (Alexander i Alexander, 1989.).

Zanimanje *ratar* pojavilo se kada su Hebreji počeli živjeti u gradovima stigavši u obećanu zemlju i s prestankom selidbe. Uzgajali su žitarice – pšenicu i ječam, zatim lan, masline, smokve, vinovu lozu. Zanimljivo je spomenuti „odmaranje zemlje“, što znači da su polja ostajala neobrađena svake sedme godine (Hughes i Travis, 1985.), kako se ne bi u potpunosti iscrpila, što je opet u skladu s prirodom – Levitski zakonik 25:1-7,20-21.

Stolar je izrađivao predmete od drva: stolice, stolove, krevete, jarmove, plugove (Hughes i Travis, 1985.).

Iz navedenih zanimanja vidimo svakodnevni suživot Hebreja i živoga svijeta koji ih je okruživao, posebice životinja, što je važno kod razmatranja profilaktičkih higijenskih pravila i zakona u njihovome društvu, u ljudskoj zajednici, ali i pri kontaktu sa životinjama. Povezanost Hebreja sa živim svijetom koji ih je okruživao vidi se i u imenima koja su davali svojoj djeci. Primjerice Lea znači krava, Rahela (Engl. *Rachel*) znači janje, Jonas je golub, a Debora je mala pčela (Karasszon, 1988.).

Slika 6. Ribari uz obalu Galilejskog jezera

Slika 7. Vodonoša s kožnom mješinom, Jeruzalem

Slika 8. Hebrejski ribari

Slika 9. Vol i magarac zapregnuti za vuču pluga

Slika 10. Ovcu slijede pastira koji ih predvodi

Slika 11. Hebrejski pastir

Slika 12. Djeca peru ovcu

Zaključak

Kroz spomenute biblijske tekstove i razmatranja temeljena na tim tekstovima, cilj je bio doslovno i što vjernije prikazati biblijski zapis u njegovom povijesnom svjetlu, a vezano uz njega i kulturu, način te shvaćanje života starih Hebreja. Prikazano je njihovo podrijetlo i život kao *nomadskih pastira* sve do dolaska u Kanaan, odnosno Palestinu. U hebrejskoj kulturi vidimo Boga u središtu povijesti čovjeka, posebice njihovog naroda, a vidimo da se i njihovo razumijevanje sadašnjosti temelji na spoznaji i doživljaju Božje prisutnosti u svakodnevici. Živjeli su po Božjim zapovijedima i slijedili su dana im pravila i upute. Objašnjeno je Petoknjižje, to jest, Mojsijev zakon. Ulogu proučavanja i poučavanja Zakona imali su *sovećenici* koji su ujedno bili i *liječnici*. Uza sve spomenuto, objašnjeni su temelji izolacije, odnosno *karantene u starih Hebreja i to je prvi, pa tako i najstariji njen nama poznati oblik* (Hughes i Travis, 1985., Alexander i Alexander, 1989.).

Ništa što bi Hebreji činili vezano uz svoj odnos s Bogom kroz obrede nije degradiralo čovjeka i ljudsku vrstu, već ga je približavalo božanskome i udaralo temelje *zdravim* međuljudskim odnosima, ispunjenom sviješću i suosjećanjem spram bližnjega (vidi Levitski zakonik 19:1-3,9-18,29,32-37). Takav se odgovoran stav odražavao i prema zemlji te biljnome i životinjskome svijetu. Svi navedeni zakoni i propisi nisu se kosili ni sa čime što poznaje i prakticira današnja veterinarska i humana medicina. Činjenica koja ide u prilog spomenutom je ta da su Hebreji, Izraelci bili relativno malen narod s obzirom na one koji su ih okruživali. No upravo te velike kulture – Mezopotamija, Egipat, Asirsko carstvo i druge, su propale, a literatura im je u mnogome zaboravljena, dok hebrejski, odnosno židovski narod postoji još i danas (Thaller, 1938.), a njihova je knjiga – Stari zavjet, danas

zajedno s Novim zavjetom u sklopu Biblije, najrasprostranjenija, najviše prevedena i najčitanija knjiga svjetske literature. Oduprli su se svim nedaćama, bolestima i zubu vremena, upravo zbog *pridržavanja* objavljenih im zakona. Ti su im zakoni omogućili održanje svoje posebnosti i jedinstvenosti na svjetskoj pozornici (Schultz, 1970.) te su ih sačuvali od miješanja s religijama naroda koji su ih okruživali. Oni su odražavali i odnos prema životinjama, koji je u ovom radu bio posebno istaknut, a isti je proizašao iz *svakodnevne povezanosti Hebreja sa životinjama*. Stoga ni ne čudi da se upravo kod nomadskih pastirskih naroda, kao što su to bili Hebreji na svojim začecima i koji su živjeli od stočarstva, pojavljuju prvi oblici pregleda životinja, odabiranja životinja, pomaganja životinjama i liječenja životinja.

Da zaključimo, srž, bit svih zdravstvenih propisa primjenjivanih na ljude i na životinje je sažeta u ovim recima: „*Odvraćajte Izraelce od njihovih nečistoća, da ne bi zbog njih pomrli oskvrnjujući moje Prebivalište koje se nalazi među njima.*“ – Levitski zakonik 15:31. Upozoreno je na posljedice nedržanja zakona i onečišćavanja, a ta je smrt. „*Zato držite moje zakone i moje naredbe; tko ih vrši, u njima će naći život.*“ – Levitski zakonik 18:5. Istaknut je rezultat poštivanja i pridržavanja propisanih zakona, a taj je život, zdrav

Slika 13. Pastiri i stado na pojilištu

život, kako u duhovnom, tako i u tjelesnom obliku, kao i u odnosu prema ostatku prirode, posebice u odnosu sa životinjama.

Slika 14. Trublja od ovčjeg roga

Slika 15. Tjeranje životinja na tržnicu

Dodatak: Hrvatsko - Latinsko - Hebrejski popis flore i faune

U svrhu zaokruživanja prikaza života Hebreja koji je, kao što smo vidjeli, bio izuzetno povezan s prirodom, s biljnim, a naročito životinjskim carstvom, evo popisa glavnih biljaka i životinja s kojima su Hebreji svakodnevno dolazili u kontakt, a spominju se i u ovom radu. Biljne i životinjske vrste navedene su u Tabeli 1. abecednim redom s pripadajućim znanstvenim imenom na latinskome jeziku, ali poradi duha hebrejske kulture, dodan je i njihov naziv na hebrejskome jeziku, koji je korišten u starozavjetnom biblijskom zapisu.

Slika 16. Srebrni novac – tetradrahme i riba sv. Petra

Tabela 1. Hrvatsko-latinsko-hebrejski popis flore i faune

HRVATSKI NAZIV	LATINSKI NAZIV	HEBREJSKI NAZIV
Akacija	<i>Acacia seya</i> L.	šittâh
Badem	<i>Prunus amygdalus</i> Stok.	šâqêd
Bijela roda	<i>Ciconia ciconia</i> L.	hâsiydâh
Cedar libanonski	<i>Cedrus libani</i> Loud.	´erez
Čaplje	<i>Ardeidae</i>	´ânâphâh (čaplja)
Divlja grlica	<i>Streptopelia turtur</i> L.	tôr
Droplje	<i>Otididae</i>	râhâm (droplja)
Dvogrba - Baktrijska deva	<i>Camelus bactrianus</i> L.	gâmâl (deva)
Galeb	<i>Larus cachinnans</i> Pallas	šahaph
Gavran	<i>Corvus corax</i> L.	´ôrêb
Gazela	<i>Gazella</i> spp.	ya ´alâh
Gnjurac	<i>Podiceps</i> spp.	šâlâk
Golub pećinar	<i>Columba livia</i> Gmelin.	gôzâl
Govedo	<i>Bos taurus</i> L.	šôr
Gušter agama	<i>Laudakia (Agama) stellio</i>	letâ ´âh (gušter)
Hrast	<i>Quercus</i> spp.	allôn
Jazavac	<i>Meles meles</i> L.	tahaš
Ječam	<i>Hordeum vulgare</i> L.	se ´orah
Jednogrba deva - Dromedarija	<i>Camelus dromedarius</i> L.	gâmâl (deva)
Jeleni	<i>Cervidae</i>	´ayâl (jelen)

Kobac	<i>Accipiter nisus</i> L.	tahmâs
Konj	<i>Equus caballus</i> L.	sûs
Korijandar	<i>Coriandrum sativum</i> L.	gadh
Koza	<i>Capra hircus</i> L.	´êz
Kunić	<i>Oryctolagus cuniculus</i> L.	šâphân
Labud	<i>Cygnus</i> spp.	tanšemeth
Lan	<i>Linum usitatissimum</i> L.	pištâh
Lastavica	<i>Hirundo rustica</i> L.	nêts
Lav	<i>Panthera leo</i> L.	´ârîy
Lisica	<i>Vulpes vulpes</i> L.	šu´âl
Magarac	<i>Equus asinus</i> L.	hămor
Maslina	<i>Olea europaea</i> L.	zayith
Mazga	<i>Equus hinnus</i> L.	pered
Mirta	<i>Myrtus communis</i> L.	hădas
Mogranj	<i>Punica granatum</i> L.	rimmôn
Mravi	<i>Formicidae</i>	nemâlâh
Noj	<i>Struthio camelus</i> L.	nôtsâh
Orlovi	<i>Accipitridae</i>	nešer (orao)
Orlovi strvinari	<i>Aegypiinae</i>	peres (orao strvinar)
Ovca	<i>Ovis aries</i> L.	cô ´n ce ´on
Palma	<i>Phoenix dactylifera</i> L.	tâmâr
Papirus	<i>Cyperus papyrus</i> L.	´ârâh
Pčela medarica	<i>Apis mellifera syriaca</i>	debôrâh
Pelikan	<i>Pelecanus</i> spp.	qâ ´ath
Poljski ljiljan - ljiljani	<i>Liliaceae</i>	šûšan
Prepelica pućpura	<i>Coturnix coturnix</i> L.	šélâv
Pšenica	<i>Triticum</i> spp.	hittâh
Riba svetog Petra - Tilapija	<i>Sarotherodon galilaeus</i>	dâgâh (riba)
Rutvica	<i>Ruta</i> spp.	grč. péganon
Sirijski smeđi medvjed	<i>Ursus arctos syriacus</i>	dôb (medvjed)
Skakavci šaške	<i>Locustidae</i>	árbeh
Smirna	<i>Commiphora myrrha</i> Arn.	lôt
Smokva	<i>Ficus carica</i> L.	te ´ênah
Sokolovi	<i>Falconidae</i>	´ayâh (sokol)
Sove	<i>Strigidae</i>	kôs (sova)
Srna	<i>Capreolus capreolus</i> L.	´ayelet

Svinja	<i>Sus scrofa domestica</i> L.	hăziyr
Šakal	<i>Canis aureus</i> L.	ya´ânâh
Škorpioni	<i>Scorpiones</i>	´aqrâb (škorpion)
Tamjan	<i>Boswellia sacra</i> Flueck.	lebônâh
Tetrijeb	<i>Tetrao urogallus</i> L.	dâ´âh
Ušara	<i>Bubo</i> spp.	yanšûph
Vinova loza	<i>Vitis vinifera</i> L.	gephen
Vuk	<i>Canis lupus</i> L.	ze´êb
Zec	<i>Lepus europaeus</i> Pallas	´amebeth
Zmije ljutice - šarke	<i>Vipera</i> spp.	šârâph nâhâš (ljute zmije)

Sažetak

U ovome radu obrađeni su povijesno – biblijski kulturni i društveni temelji hebrejske veterinarske i humane medicine. Hebreji su, kao narod nomadskih pastira, bili društvo stočara, a kasnije su se, nakon osvajanja obećane kanaanske zemlje – Palestine, bavili i zemljoradnjom. Svakodnevni im je život bio neraskidivo povezan sa životinjama. Uzgajali su ovce i koze, većinom u miješanim stadima, no držali su i goveda, magarad, a kasnije deve i konje. U Kanaanu su se bavili i ribarstvom. Životinje su im služile kao izvor materijala za mnoge potrepštine. Meso su koristili za prehranu, a nezaobilazna uloga životinja bila je žrtvovanje. Kao temelj razmatranja povijesti Hebreja i upoznavanja njihovog života korišten je biblijski starozavjetni zapis, posebice Pentateuh – Petoknjžje. Svećenici su bili posrednici između Boga i naroda, svakoga pojedinca, kroz čin pomirenja vidljiv u žrtvovanju, ali su imali i važnu ulogu i kao liječnici. Najstariji oblik karantene pronađen je upravo kod Hebreja. S obzirom na to da su životinje za žrtve morale biti bez mana, gotovo savršene po fenotipu, zaključuje se da su ih pastiri odabirali, selekcionirali na poželjna svojstva. Odgovornost prema Bogu i njegovim zakonima, a u skladu s time i prema bližnjima te cijelome biljnome, osobito životinjskome svijetu vidljiva je kroz poštivanje zdravstvenih i higijenskih propisa, odnosa prema bolesnima, starijima i siromašnima, kao i odnosa prema životinjama. Svaki je zakon imao svoju dublju duhovnu, obrednu komponentu, ali je bio i praktičan, primjenjiv

u životu pojedinca. Biblijski tekst koji izražava temelj medicinskog, veterinarskog i humanog, aspekta obrađenih zakona i pravila nalazi se u Knjizi Izlaska, u 23. poglavlju, u 25. retku, gdje stoji: „*Iskazujte štovanje Jahvi, Bogu svome, pa ću blagoslivljati tvoj kruh i tvoju vodu i uklanjati od tebe bolest.*“

Ključne riječi: povijest Hebreja, veterinarska i humana medicina, Biblija, pastir, profilaksa i karantena

Popis literature

- ALEXANDER, D. i P. ALEXANDER (1989): Biblijski priručnik. Duhovna stvarnost, Zagreb.
- FRANCISCO, C. T. (1977): Introducing the Old Testament – Revised Edition, Broadman Press, Nashville, Tennessee, USA.
- GLESINGER, L. (1954): Medicina kroz vjekove. Zora – državno izdavačko poduzeće Hrvatske, Zagreb.
- GRMEK, M. D. i A. BUDAK (1996): Uvod u medicinu. Nakladni zavod Globus, Zagreb.
- HALL, D. Q. (2006): The fish and the coin, A collection of photos from Israel with descriptions of scenes and sites pertinent to the study of Christianity http://dqhall59.com/fish_and_coin.htm
- HUGHES, G. i S. TRAVIS (1985): Biblija u vremenu i prostoru. Duhovna stvarnost, Zagreb.
- KARASSZON, D. (1988): A Concise History of Veterinary Medicine. Akademiai Kiado, Budapest.
- KÁSTELAN, J. i B. DUDA (1999): Biblija – Stari i Novi zavjet bez deuterokanonskih knjiga. Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- KELLER, W. (1997): Povijest Židova – od biblijskih vremena do stvaranja Izraela. Naprijed, Zagreb.
- MacARTHUR, J. (1997): The MacArthur Study Bible. Thomas Nelson Bibles, USA.
- MacKINTOSH, C. H. (1988): Misli o 5. knjizi Mojsijevoj. Bratski vjesnik, Zagreb.

12. OBERŠKI, J. (2005): Biblijska povijest Staroga i Novoga zavjeta. Marjan tisak, Split.
13. OSLER, W. (1913): The History Of Medicine Ancient To Modern, Yale University – series of lectures on the Silliman Foundation. <http://www.vinnysalstore.com/historyofmedicineancienttomodern.html>.
14. SCHULTZ, S. J. (1970): The Old Testament Speaks. Harper & Row Publishers, New York, USA.
15. STANOJEVIĆ, V. (1962): Istorija medicine. Medicinska knjiga, Beograd – Zagreb.
16. TENNEY, M. C. (1977): The Zondervan Pictorial Bible Dictionary. Zondervan Publishing House, Grand Rapids, Michigan, USA.
17. THALLER, L. (1938): Od vrača i čarobnjaka do modernog liječnika. Minerva, Zagreb.
18. THORWALD, J. (1991): Moć i znanje drevnih liječnika. August Cesarec, Zagreb.
19. VERBER, E. (1990): Talmud. Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd.
20. VUČEVAC BAJT, V. (1993): Povijest veterinarstva. Veterinarski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
21. VUČEVAC BAJT, V. i P. DŽAJA (2005): Uvod u veterinarstvo – treće preuređeno izdanje. Veterinarski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

*Sve slike u radu se koriste uz dopuštenje svih izvora u edukacijske svrhe.

The historical, biblical, cultural and social foundations of Hebrew veterinary and human medicine

Saša ZAVRTNIK, DVM, Faculty of Geotechnical Engineering University of Zagreb, Croatia;
Damir ŽUBČIĆ, DVM, PhD, Full Professor, Faculty of Veterinary Medicine University of Zagreb, Croatia

This paper discusses the historical, biblical, cultural and social foundations of Hebrew veterinary and human medicine. Hebrews, as a nation of nomadic shepherds, were a society of cattle breeders, and later, after concurring the land of Canaan – Palestine, they also dealt with agriculture. Their everyday life was interconnected with animals. They bred sheep and goats, mostly in mixed flocks, but they also kept cattle and donkeys, and later camels and horses. In the land of Canaan, they also fished. Animals were used as a source of materials for many necessities. Flesh was used for food and an inevitable role of animals was sacrificing. As the foundation for Hebrew history and for understanding their life, the Old Testament record was used, particularly the Pentateuch. Priests were mediators between God and people, every individual, through acts of reconciliation as seen in sacrificing, but they also played a significant role as physicians. The oldest form of quarantine was found among Hebrews.

Since animals for sacrifice were required to be without fault, of almost perfect phenotype, the conclusion is that shepherds selected animals based on their desirable features. A high degree of consciousness and responsibility to God and his laws is emphasized and, accordingly, towards people and all plants and animals, including the abidance of health and hygiene regulations, respecting the ill, elderly and poor, and respecting animals during breeding and slaughtering. Every law had a deeper spiritual, ritual component, but was also practical and applicable in the life of an individual. A biblical text that expresses the basis for the medical aspect of laws and rules is found in the book of Exodus 23:25, which states: *“So you shall serve the Lord your God, and He will bless your bread and your water. And I will take sickness away from the midst of you.”*

Key words: Hebrew history, veterinary and human medicine, Bible, shepherd, prevention and quarantine